

ROMANDA DINIY-FALSAFIY TALQIN

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i03.049>

Abdullayev Xamra Dauletbayevich
abdullayevhamro47@gmail.com
Qoraqalpoq davlat universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada Ulug‘bek Hamdamning “Isyon va itoat” romani misolida badiiy asar tilining o‘ziga xos xususiyatlari, muallif nutqi va personajlar nutqi orqali lingvistik tafakkur va psixologik portret yaratish usullari tahlil qilinadi. Asarda muallif nutqi, dialog va obrazlar vositasida inson ruhiyati, uning go‘zallik va kamolotga intilishi, shuningdek, Sharq tasavvuf falsafasidagi komillik konsepsiyasi yoritilgan. Romanda voqelikni estetik tartibga solish, badiiy tadqiq qilish va personajlarning ichki olamini ochish orqali o‘quvchi bilan chuqur psixologik aloqani ta’minlashga urg‘u berilgan.

Kalit so‘zlar: badiiy asar, roman, muallif nutqi, personaj, dialog, badiiy til, psixologik portret, komillik, go‘zallik, estetik tadqiq

RELIGIOUS-PHILOSOPHICAL INTERPRETATION OF THE NOVEL

Abdullayev Hamra Dauletbayevich
abdullayevhamro47@gmail.com
Karakalpak State University

Abstract: This article analyzes the artistic language of Ulugbek Hamdam’s novel Rebellion and Obedience, focusing on the author’s and characters’ speech, as well as the methods of creating linguistic and psychological portraits. The study highlights how the author’s voice, dialogues, and characters reveal human psychology, the pursuit of beauty and perfection, and the concept of perfection in Eastern philosophy. Emphasis is placed on the aesthetic organization of reality, artistic exploration, and the portrayal of characters’ inner world, ensuring a profound psychological connection with the reader.

Keywords: literary work, novel, author’s voice, character, dialogue, artistic language, psychological portrait, perfection, beauty, aesthetic exploration

KIRISH. Badiiy asar tili ko‘p qirrali masala bo‘lib, ijod jarayonining barcha sohasini qamrab oladi. Xususan, asar tilining badiiylik komponentlari orasidagi vazifasi, jonli va adabiy tillarga asoslanishi, turli xususiyatlari va vositalari uning

serqirraligini tayin etadi. Taniqli olimlarimizdan I.Qodirovlarning bu masalani atroflicha tahlil etgan ishlari[1;104] badiiy asar tilining o'ziga xos xususiyatlari xususida batafsil to'xtashimizga o'rin qoldirmaydi.

MATERIALLAR VA USULLAR. Badiiy asar tilining ana shu xususiyatlarini hisobga olib, biz bu o'rinda masalani lingvistik tafakkurni yuzaga chiqarishdagi o'ziga xos vazifasini o'rganishga harakat qildik. Badiiy asar tilining bu xususiyatida, eng avvalo, muallif nutqi va pozitsiyasi, personaj nutqi yetakchilik qiladi. Shu xususiyatdan kelib chiqib biz mustaqillik davri o'zbek romanchiligining yutug'i hisoblangan U.Hamdamning "Muvozanat", "Isyon va itoat" romanlari tahliliga to'xtaldik.

NATIJA VA TAHLIL. "Isyon va itoat" romanidagi poetik nutq xususida fikr yuritilganda, Ulug'bek Hamdam badiiy tilni faqat shakl yaratish vositasi deb emas, balki unga shakl bilan mazmun birligini ta'minlovchi vosita sifatida yondoshganini ko'ramiz. Romanda muallif nutqi ulkan badiiy vazifani bajargan. Birinchi navbatda muallif nutqi axborot beruvchi xarakterida bo'lib, asar asosidagi g'oyani ochishga qaratilgan. Yozuvchi roman markaziga serg'ayrat va ishbilarmon, keskir va shiddatli, biroq xudbin xulq egasini qo'yar ekan, "hamma vaqt u bilan birga bo'ladi", "harakatining... sabablarini tushuntirib..., jilovini tutib" [2;192] turadi.

"Isyon va itoat" ning til xususiyatlarida ekspressiv nutq qatlamlarining birikib, chatishib, o'rni almashib kelishida muallif nutqi boshqaruvchi, baholovchi, hukm chiqaruvchilik rolini o'ynamaydi.

Akbar xiyobonda yana ancha muddat kezindi. Xayoliga ustoz tushib, uni, suhbatlarini his qildi. Qishki ta'til vaqtida Farida bolalarini olib keladigan bo'lganiga ko'ra Akbarning o'zi hali-beri viloyatga yo'l oladiganga o'xshamasdi. Telefon ham bor-ku, lekin uning ustoziga aytmoqchi bo'lganlari maktubda yaxshiroq chiqardi, balki, Akbar daraxtlar ostida g'arch-g'urch qor bosib yurarkan, xayolan tabibga xat yoza boshladi: "Ustoz, sizni sog'indim... Shu choqqacha aytadigan gapim bo'lmagani uchun jim yurgandim. Endi u borgan o'xshaydi...

Ishq!..

Biroq men nima qilarimni bilmay qoldim...

Xotirimni, o'g'lim va qizimni judayam-judayam sog'indim, shu tobdagi kayfiyatim shundayki, go'yo ularga yetishsam, butun iztiroblarim sob bo'ladigan va men farog'atga qovushadigandekman. Biroq... biroq bu holim yolg'onchi ekanini men ko'p bor ko'rganman-ku! Yaqinda ular qoshimga kelishadi va bir qancha vaqtdan so'ng men tag'in amin bo'lamanki, ko'ngil o'lgur yana boshqa olamlarni tusay boshlaydi! Shunda turib-turib tutoqib ketaman: qani endi shunday imkonning bo'lsa-yu, o'z qo'llaringga qilich tutib vujudingni qiyma-qiyma qilsang-da, o'sha narsani - esingni tanibsanki, joningga do'zax azobini solib kelayotgan o'sha borliqni topsang, uning nima ekanligini anglasang!.. Nihoyat ishq! Faqat ugina endi menga nimalarnidir o'rgatmoqchi bo'lyapti, men ham uning qarshisida nafasim bo'g'zimga tiqilib

hayajonlanyapman. Gapning sirasi, men uni hali tuzukroq bilmayman, biroq tiriklikning eng azim hikmati ishqda kab ituyulmoqda. Ishqilib, shunday bo'lsin, ishqilib, tag'in aldanmayin. Agar kutganim yana sarob bo'lib chiqsa, ko'tarolmayman. Gunoh - punohiga qaramay jonimga qasd qilaman qo'yaman. Holbuki, u o'z shirinligini allaqachon boy berib bo'lgan..."[3;356]

Bu yerdagi muallif nutqida qahramonga baho berish orqali dialektik tahlilning kichik bir zarrasi namoyon etiladi. Ayni shunday o'rinlarda muallif nutqi bilan Akbar iztiroblari chatishib ketgan, ikki ovozlilik paydo bo'lgan.

Ulug'bek Hamdam uslubiga xos jihatlardan biri shundan iboratki, bu ijodkor asarlarida nafaqat inson ruhiyati, taqdiri, undagi chigalliklarni ifodalash uchun ramz va detallarga ko'p murojaat qiladi, balki ko'pincha butun bir asarni ramziylik asosiga quradi, mazmun va g'oyani detal zahiriga yuklaydi.

Go'zallik insonning o'z hissida - qalbida xunuklik degan tasavvur ustidan g'alabasi bilan muhofaza etiladi, mukammallashadi. Akbar qurib qovjirashga ham o'zini ko'niktirib, bog'dagi sariqlik - xunuklikni-da go'zallik o'rnida qabul qiladi, xattoki buni tabiiylikning belgisiligidan yo'yadi. Ma'lum bo'ladiki, asar qahramoni realroq, bizga yaqinroq va ayni paytda, noqisroq ham. Akbar o'zida Sharq xalqlari idealini mujassamlashtirgan qahramon sifatida jamiki insoniy illatlardan xoli bo'lib borishi mahsuli o'laroq, tabiyatdan, undagi ma'lum juzdan ko'ngil uzishni emas, aksincha, borgan sari uning qismiga aylanib borishni, Akbar sevgi obyektini almashtirishni emas, uning uchun borliqni boricha qabul qilish yagona haqiqatligini ko'ramiz. Insonning go'zalligi aynan yoshlik bilan vobasta. Chunki u paytda odam dunyoga ilk va samimiy nigoh tashlaydi. Agar yoshlikda tuyingan go'zallik xotirada saqlana olsa, odam hayotining keying davrlarida bo'lsa-da, u idrok etilishi muqarrar. Idrok va mushohada orqali e'tirof etilgan go'zallik esa haqiqatga aylanadi. Akbar Diana sababli turmushning siqiq muhitida qafaslangan ko'ngil qushini ilk bora parvozga shayladi. Aslida, bu his reallikda emas, uning ko'nglida edi, aynan ko'ngil tufayli uning hayotida yangi davr - tafakkur va mushohada ayyomi boshlandi. Hayotning turli past-balandliklari sabab ayol sevgisini emas, qo'nim topgan uyini, hurmat ko'rgan ishini va bolalarini tanladi. Akbar va Farida taqdir taqozosi bilan ayro yashay boshlashdi. Ularni sevishgan qalblar, deb aytib bo'lmasdi. Turmush qurishida ham Farida va uning ota-onasi tashabbus ko'rsatgan edilar. Ayol sevardi. Muhabbati bir tomonlama edi. Lekin, shunday bo'lsada, Farida turmushidan nolimasdi. Akbar va Farida qonuniy er-xotin. Diana esa taqdir taqozosi bilan uchlikka kirib keladi. Dianani uchlikka qonuniylashtiradigan bir omil borki, bu - muhabbat edi. Akbar bilan Diana bir-birini sevadi, ya'ni bu yerda sevgi ikki tomonlama. Anglashiladiki, Akbar Faridaga qonuniy tomondan bog'lansa, Dianaga muhabbat bilan bog'lanadi:

"Akbarning tizzalari qaltirab, yuraklari muzlab ketdi. "Endi nima bo'ladi?" - bu savol keyingi vaqtlarda miyasinigina emas, butun vujudini, hayotini parmalab

tashlagandi. Kuchdan qolayotganini, bu ketishda bora-bora adoyi tamom bo'lishini ich-ichidan sezib turardi. Yana shuni his qilib borardiki, endi uning chinakamiga baxtli bo'lishi Dianaga, u bilan bog'liq munosabatga bog'liqdek tuyulardi. Ilgari hech tashrif buyurmagan sezim! Nahotki shunday bo'lsa: insonning saodati boshqa birovga, uning senga bo'lgan tuyg'ulariga qarab qolgan esa?... Biroq Akbar o'zini aynan shunday his etayotgandi. Uning ko'ngli faqat Dianani der, unga talpinar, faqat Diana huzuridagina o'zini mas'ud his qilar hamda boshqa hech bir narsaga ehtiyoj tuymas edi"(o'sha kitob 351-bet).

Romanni o'qish jarayonida shunga amin bo'lish mumkinki, Akbar mashaqqati ham qalb bilan bog'liq, zavqi ham ruhoni, kamoloti ham ko'ngilda sodir bo'ladi.

"To'g'ri, avvallari u ham Akbarni kelishgan, judayam kelishgan erkak bo'lgani uchun yaxshi ko'raman va bu his xuddi o'smirlik vaqtimda ko'p bor bo'lganidek ko'z ochib yumguncha o'tib ketadi degan xayollarga borib yurdi. Mana, oradan oy emas, yil emas, butun boshli o'n yil o'tib ketyaptiki, Akbardan farq qilib, Diana qalbidagi ishq olovi kuchaygan bo'lsa kuchaydiki, aslo pasaygan emas. Sababi Diana Akbardek har tomonlama kuchli bir shaxsning, mard bir erkakning dunyosga esh, unga qo'shilib-singib borayotganligida edi. Ha, Akbar faqat ko'zlarni qamashtirib, boshlarni aylantirib yuboradigan darajadagi raso qaddi-qomatidan-da go'zalroq, hassosroq, nazokatliroq chiqib qoldi. Birga bo'lishgani sayin Diana bu qalbga tobora chuqurroq kirib borar, o'zini unutar darajada huzurlanardi. Shunda ba'zan o'ylab qolardi: agar Akbar go'zal emas, o'rtacha, el qatori, hatto xunukkina erkak bo'lgandayam, bunday yuragi uchun uni devona bo'lib sevish mumkin! Axir Diana bu yillar davomida tushunib qolgandiki, Akbarning xush qaddiga ko'nikib bo'lgandi, bu qomat endi Diana uchun yangiliklar, kutilmagan sovg'alar tayyorlay olmas, lekin yuragi... Akbarning yuragi o'z mo'jizalari bilan haligacha Dianani lol qoldiradi. Ha, bu yurak mo'jiza yaratishdan charchamasdi.."(o'sha kitob 378-bet).

Voqealar rivojidan shunday to'xtamga kelish roman missiyasini Sharq komil inson konsepsiyasi g'oyalariga qaraganda passiv deyishga asos bermaydi. Agar Ulug'bek Hamdam yaratgan Akbar obrazi an'anaviy obrazlardan komillik jihatidan ustun tursa ham, buning asarlar badiiy saviyasi o'rtasidagi farqqa aloqasi yo'q. Ulug'bek Hamdam qahramoni Sharq tasavvuf falsafasidagi komillik talablariga binoan harakatlanuvchi va bundan tashqari, avvalo, real inson qiyofasida ko'zga tashlanadi.

U.Hamdam san'atkor sifatida xarakter yaratish, uning yetakchi xislatlarini ifodalashning asosiy vositasi tarzida dialogdan ham unumli foydalangan, dialoglarda ishlatilgan so'zlar, har bir jumlagacha xilma-xil funksiyalar yuklash, adibning mohir so'z ustasi ekanini yana bir marta tasdiqlovchi dalildir.

Dialog haqida fikr yuritishda biz M. Baxtinning ilmiy xulosalariga tayanamiz. [4;97] Har bir yozuvchi o'z asariga dialog kiritar ekan, unga katta ma'suliyat yuklaydi.

U.Hamdani romanda dialogdan foydalanishda, faqat ko'nikilgan tasavvurlar va keng rasm bo'lgan normalar doirasidagina qolib ketgan emas. U ko'pincha dialogga yangi funksiyala yuklaydi, uning yangi qirralarini ochadi, chinakam san'atkorga xos tarzda dialogni o'zining g'oyaviy-badiiy niyatlariga to'la xizmat qilishga majbur etadi. Jumladan, kitobxon fikr-o'ylarini chalg'itish orqali psixologik effektga erishish, sukut saqlash va so'roqlar orqali dramatik holatni kuchaytirish, fikrlar xilma-xilligini saqlash tufayli personajlar ruhiy olamini ochish, o'zgaruvchan paizalarni qo'llash tasvir aniqligini ta'minlash imkonini beradi. Ishda shu kabi nutqiy va intonatsion buzilishlar atroflicha tahlil etildi.

Maqolada "Isyon va itoat" romanida Akbar va tabib obrazlari tasvirida badiiy tasvir vositalarini qo'llashda ham muallifning yetuk mahoratidan dalolat beruvchi yorqin lavhalar mavjudligi badiiy matndan olingan parchalar asosida tahlilga tortilgan. Keltirilgan iqtiboslar orqali biz dialogning personajlar psixologik portretini chizishda alohida ahamiyat kasb etishini ko'rsatishga urindik.

“- Men juda charchadim, ustoz.

- Lekin yo'lning adog'i ko'rinmaydi-a?.. - shogirdining ko'ziga sinchikov qarab so'radi tabib.

- Ha... Lekin u yaqin, tobora yaqinlashib kelyapti. Shundan xursandman.

- O'limmi?.. Yanglishasan.

- Nega endi? Faqat o'lingina mening butun iztiroblarimga nuqta qo'yadi. Faqat uninggina quchog'ida tasalli topaman...

- Qattiq xato qilasan, - yanada keskinroq jarangladi tabibning ovozi" [5;385].

- Xo'sh, nega kerak bu nihoyaki, magar undan so'ng o'lim kelsa?

- O'lish uchun.

- Usiz o'lib bo'lmaydimi?

- Ha, o'lib bo'lmaydi. Tanang o'lishi mumkin, lekin qanoat topmagan ruhing taskin ilinjida iztirob chekishda davom etaveradi. Shuning uchun vaqt oz. U o'lingacha! O'lingacha bu dunyo bilan bog'liq ishlaringni hal etmog'ing shart, agar o'lib tasalli topmoqchi bo'lsang. Boshqa chora yo'q... - andak tin olib davom etdi tabib. - Hali yoshsan, ulgurasan...

- Ustoz, ulguradiganim o'sha narsaning nomi nima? Yakunning, o'sha muqaddas nihoyaning ismi qanday axir?.. - Akbarning ovozi yalingannamo eshitildi. Tabib javob o'rniga jilmayib qo'ydi. Akbar esa qizishdi. - Nega indamaysiz? Nega har safar gap natijaga kelganda mum tishlaysiz, ustoz! Axir ko'rmayapsizmi...

- Ko'rib turibman, - shogirdi so'zini bo'ldi tabib, - ko'rib turibman holingni, o'g'lim. Biroq nachora?.. Natijaga har kim o'zi kelmog'i shart deya necha bor takrorlaganman. Birovning xulosasi o'zga birov uchun kutilgan, istalgan natija bo'lolmaydi. Agar shunday bo'lganda edi, bola hech qachon otaning izmidan chiqmasdi. Ota aytganday yashab o'tardi. Gap shundaki, inson hamma narsani o'zi, o'z

borlig'i bilan tushunishi kerak. "Bu olov, u qo'lingni kuydiradi", - deganing bilan, bola qachondir o'tga qo'lini tiqib, kuydirib olmaguncha ko'ngli tinchimaydi. Yo'qsa, dunyodan qancha ulug'-ulug' allomalar o'tmagan deysan. Mana, sen adabiyot odamisan. Lekin o'z ishingni Navoiy bobo yetib kelgan joydan boshlamaysan-ku! Qaytaga Navoiy qayerdan boshlagan bo'lsa, sen ham, boshqalar ham o'sha yerdan - noldan boshlaysizlar! Lekin har kim o'z imkoniga qarab turli xil manzillarga keladi va har kimning yetib kelgan joyi o'zi uchun yakun bo'ladi, o'zi uchun aziz, muqaddas sanaladi. Shuning uchun ham birovniki birovga tushunarsiz: goho balandparvoz, goho bundayroq tuyuladi. Chunki imkonlar, qarichlar har xil. Men senga: "Natija shudir" desam-u, vaqti kelib o'z natijangga kelganingda o'ylanib qolasan: ustoz bunday deganidi, holbuki, boshqacharoq ekan-ku deysan. Chalkashasan. Aslida, shunday bo'lishi tabiiy. Chunki biz bir-birimizga qanchalik o'xshamaylik, baribir, ikkita odammiz. Har birimiz o'zimizcha betakrormiz. Hayotimizda ham, xulosalarimizda ham. Mohiyatda esa natijalar bir xil bo'lishi mumkin. Ko'rinadiki, biz bitta narsa haqida har xil ovozlarda - o'z ovozimizda gapiramiz" [6;114].

XULOSA. Ulug'bek Hamdam yangi yo'nalishda ijod qilgan yozuvchilarimizdan biri, degan xulosaga kelishimizga asos bo'la oladi. Uning romanchilikdagi o'ziga xos uslubiy xususiyatlar inson hayoti va insoniy hislatlarni sinchkovlik bilan kuzatib, mohirona ko'rsata bilganligidadir. tahlilga tortilgan stilistik figuralar adib uchun nafaqat badiiy-estetik vosita, balki yozuvchining insonni insonday ko'rsata bilishdan ko'zlagan bosh maqsadi hamdir. O'zbek romanchiligi taraqqiyotida "Isyon va itoat" hayotni rivoyaviy bayon etishdan ko'ra ko'proq badiiy tadqiq etishi va voqelikni estetik tashkillashtirish prinsiplari nuqtai nazaridan dadil odimdir. Aynan shu jihatlari bilan u jahon romanchiligi taraqqiyoti darajasiga yaqinlashdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. Toshkent, 1980; Qodirov P. Xalq tili va realistik prova. Toshkent, 1973, 104-bet.
2. Gorkiy M. Adabiyot haqida. Toshkent, 1962, 192-bet.
3. U.Hamdam. "Vatan haqida qo'shiq". Akademnashr. T. 2018. 356-bet.
4. Бахтин М.М. Проблем поэтики Достоевского. - М.: Сов. Писател.1963, 97 ст.
5. Бахтин М.М. Проблем поэтики Достоевского. - М.: Сов. Писател.1963, 385 ст.
6. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. Toshkent, 1980; Qodirov P. Xalq tili va realistik prova. Toshkent, 1973. 114-bet.